

экспанатаў, але марна. У 1915 г. Віленскі музей старажытнасцей быў эвакуіраваны ў Маскву, дзе спыніў свае існаванне.

1. *Алексеев, Л. В.* Археология и краеведение Беларуси. XVI в. – 30-е годы XX в. / Л. В. Алексеев. – Минск : Беларус. навука, 1996. – 206 с.

2. *Булгакаў, В.* Гісторыя беларускага нацыяналізму / В. Булгакаў. – Вільня : Ін-т беларусістыкі, 2006. – 326 с.

3. *Гужалоўскі, А. А.* Гісторыя музейнай справы Беларусі : вучэб.-метада. дапам. / А. А. Гужалоўскі. – Мінск : БДУ, 2012. – 303 с.

4. *Гужалоўскі, А. А.* Нараджэнне беларускага музея / А. А. Гужалоўскі. – Мінск : НАРБ, 2001. – 124 с.

5. *Каханоўскі, Г. А.* Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX стст. / Г. А. Каханоўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 117 с.

6. Нарыс гісторыі Польскай Дзяржавы і Народа. X–XXI стст. / рэд. і ўкл. М. Семаковіч ; пер. Г. Цішук. – Варшава : Demart, 2005. – 312 с.

А. Д. КРЫВАЛАП

«ВОБРАЗЫ ПОБЫТАВАГА ЖЫЦЦЯ Ў ЛІТВЕ» Ў ТВОРЫ Я. ТЫШКЕВІЧА ЯК ДАСЛЕДАВАННЕ КУЛЬТУРЫ ШТОДЗЁННАСЦІ

Артыкул прысвечаны кнігам Яўстафія Тышкевіча «Вобразы побытавага жыцця ў Літве», першы том выдадзены ў 1865 г., другі ў 1867 г. Мы не будзем спрабаваць ацэньваць літаратурную каштоўнасць, параўноўваць з іншымі славытымі майстрамі слова XIX ст. Замест гэтага паспрабуем прачытаць гэтыя мастацкія тэксты як дакументальныя сведчанні эпохі, каб вызначыць, якую гісторыю яны здольны распавесці нам сёння.

Спачатку акрэслім магчымасці і падыходы метаду аналізу дакументаў, які шырока выкарыстоўваецца ў сацыяльна-гуманітарных даследаваннях. Працу з дакументамі ў шырокім сэнсе магчыма аднесці як да якаснай, так і да колькаснай метадалогіі. Калі падлічваюцца колькасныя паказчыкі, калі вынікам даследавання будучь лічбы ў любым выглядзе, то размова ідзе пра колькасную метадалогію. Калі разглядаюцца адзінкавыя выпадкі і логіка даследавання імкнецца не да масавасці ахопу, а да глыбіні ў працы з унікальным матэрыялам, то гэта якасная

даследаванні. Аналіз дакументаў у метадалагічным сэнсе стаў магчымым, калі даследчы інтарэс змясціўся з асобы аўтара на чытача. Гэта тая самая «смерць аўтара», апісаная Р. Бартам, калі любы культурны артэфакт з’яўляецца Тэкстам і крыніцай для інтэрпрэтацый і разнастайных тлумачэнняў. У межах абгрунтаванай тэорыі «аналіз дакументаў быў дадатковай працэдурай збору даных у падтрымку трыангуляцыі і пабудовы тэорыі» [3, s. 33].

Сёння падзеі XIX ст. успрымаюцца як нешта максімальна далёкае і невядомае. Асноўнай крыніцай інфармацыі пра тыя часы па зразумелых прычынах з’яўляюцца друкаваныя выданні. Звычайна гісторыкі працуюць з архіўнымі дакументамі. Мастацтвазнаўцы – з даступнымі культурнымі помнікамі ці з тымі, апісанні якіх захаваліся. На нашу думку, культуралогія можа працаваць з самымі разнастайнымі сведчаньнямі эпохі, якія паказваюць адметнасці праяўлення культуры штодзённасці. Аналіз дыскурсіўных практык можа стаць цікавай крыніцай інфармацыі, а ў спалучэнні з біяграфічнымі паваротамі лёсу аўтара таго ці іншага творца можа адкрыць новыя магчымасці для разумення і інтэрпрэтацыі. Аналіз дакументаў, які ўключае ў сябе самыя разнастайныя сведчанні: не толькі папяровыя дакументы з пячаткамі і рэгістрацыйнымі нумарамі, але і ўсе тэксты ў літаральным сэнсе, а таксама і візуальныя дакументы. «Аналіз дакументаў – гэта недарагі спосаб атрымання эмпірычных даных у рамках ненадакучлівага і неактыўнага працэсу» [3, s. 38]. Для сацыялогіі культуры аналіз дакументаў, створаных людзьмі, мае некалькі ўзроўняў інтэрпрэтацыі.

Тут мае сэнс і індывідуальная гісторыя: «Чалавек пачынае распавядаць ці нешта занатоўваць, адчувае ўласнае адрозненне ад іншых, імкнучыся сцвердзіцца ў гэтым адрозненні. У разказчыка звышзадача: вярнуцца ў супольнасць, уключыць сябе ў гістарычны паток, зразумець, што адбываецца – для таго, каб жыццё працягнулася» [2, с. 18]. Гэта імкненне стварыць той самы дакумент эпохі, які засведчыць яе ўнікальнасць, непаўторнасць і падкрэсліць тое, што можа быць страчана. У той жа час неабходна звяртаць увагу на літаратурную ці нелітаратурную мову, як і на саму мову, на якой ствараецца гэты дакумент эпохі, які ўключае месца аўтара ў сацыяльна-культурным вымя-

рэнні, з якога ён ці яна прамаўляе нешта з уласнага досведу. Але не варта абсалютна давяраць такім сведчанням эпохі на 100 %: «Не варта прымаць за рэальнасць ні тое, што сказана афіцыйна, ні тое, што запісана ў заповітным дзённіку. Аповед не супадае з практыкай, досведам. Практика – гэта пагоня за жыццём» [2, с. 19]. А значыць, спробамі зразумець саміх сябе, і тут выкарыстанне метаду аналізу дакументаў можа дазволіць даведацца больш пра ідэнтычнасць аўтараў, якія маюць дачыненне да стварэння вывучаных сведчанняў часу. «Даследаваць ідэнтычнасць як працэс – значыць паказаць, якім чынам ён развіваецца ў часовай працягласці, працуе праз мову і развіццё сацыяльных роляў, роўна як і цесную сувязь паміж прыватным вопытам самаідэнтычнасці і яе публічным выразам, якое, дарэчы, таксама ў нейкай ступені можна прасачыць на тэкстах. Не ў апошнюю чаргу менавіта таму па лістах можна сачыць як за канстытуяваннем ідэнтычнасці, так і за базавай арганізацыяй сацыяльных сувязяў» [2, с. 20].

Пераходзячы непасрэдна да разгляду крыніц, варта адзначыць, што самі кнігі «Вобразы побытавага жыцця ў Літве» напісаны на польскай мове і аздоблены гравюрамі-замалёўкамі штодзённасці. З пункта гледжання XXI ст. складана ўявіць спецыфіку аўдыторыі і колькасць чытачоў. Паспрабуем зразумець сацыяльна-культурны кантэкст, у якім гэтыя тэксты з’явіліся, і якім чынам яны могуць быць упісаны ў атмасферу грамадска-культурнага жыцця тых часоў. Адзначым тры найбольш значныя, на нашу думку, элементы, якія ствараюць кантэкст напісання гэтых тэкстаў.

Першае, і гэта згадваецца ў тэксце, яшчэ адчувальны наступствы вайны 1812 г., якая пракацілася з Захаду на Усход і назад, сабраўшы пры гэтым шчодрую даніну зруйнаваных чалавечых лёсаў.

Другое – гэта адмена прыгоннага права ў Расійскай імперыі ў 1861 г. Тэксты Я. Тышкевіча пранізаны цёплымі словамі любові да вёскі, да яе жыхароў. Гэта было тады, калі яшчэ не забыліся на «Мужыцкую праўду» і асаблівае стаўленне да вёскі. Зразумела, апісваючы вясковы побыт сярэдзіны XIX ст., немагчыма ігнараваць прыгоннае права і яго наступствы як для вёскі, так і для грамадства.

Трэцяе па парадку, але не па значнасці – гэта паўстанне К. Каліноўскага. Найбольш яскравым сведчаннем няпростага часу, у які былі выдадзены гэтыя кнігі, з’яўляецца дазвол цэнзуры на друк: «Друк дазваляецца пры ўмове прадстаўлення ўстаноўленай колькасці асобнікаў у цэнзурны камітэт пасля друку. Варшава, 29.09 / 11.10.1864 в. а. цэнзара Я. А. Рогальскі».

Самі кнігі складаюцца з розных па аб’ёме апавяданняў і падарожных нататак, якія з этнаграфічнай дакладнасцю экспедыцыйных дзённікаў апісваюць рэчаіснасць, з тым толькі адрозненнем, што даследчык не з’яўляецца чужым для апісанага. Гэта як імкненне паспець запісаць і захаваць інфармацыю пра тое, што і як было, да таго, як яна будзе зменена, ці трансфарміруецца ў нешта іншае, ці наўпрост знікне.

Аднак пачынаць трэба з цяжкасцей перакладу назвы кніг, таму што ўсё тут вельмі моцна звязана з кантэкстам гістарычных падзей, часам і месцам. Е. Тышкевіч піша пра Літву, але відавочна, што маецца на ўвазе не сённяшня Літоўская Рэспубліка. Ён піша пра штодзённы побыт, але гэта ніяк не звязана з культурай штодзённасці, якая пачала вывучацца ў ХХ ст. у непарушнай сувязі з грамадствам спажывання. Ён піша пра вобразы, але гэта не пра фатаграфічную дасканаласць, а пра рэпрэзентацыю і апісанне. Дарэчы, тэхналогія фатаграфіі ўжо існавала, але ў тэксце выкарыстоўваюцца правераныя часам гравюры.

Гэтыя кнігі з’яўляюцца цікавымі дакументамі, якія варта паспрабаваць прачытаць у кантэксце ХХІ ст.: што і каму гэта можа сказаць сёння?

Разумеючы абмежаваны памер дадзенага артыкула, спынімся толькі на некаторых частках гэтых кніг: уступныя словы да кожнага выдання і ўспаміны. Так, гэта відавочны суб’ектыўны выбар, як і сам метада аналізу дакументаў. Чым магчыма абгрунтаваць такі выбар? Прадмовы да кніг як адступленне і праява аўтарскага бачання. Тое, што можна было дадаць у апошні момант рэдагавання і падрыхтоўкі выдання. Прадмовы да кніг паказваюць, як змяняецца настрой і разуменне, каму і навошта пішуцца гэтыя кнігі. Для каго? Хто будзе здольны іх прачытаць і як прачытаць напісанае між радкоў? Частка «На-

памін» будзе асабліва цікавай, бо гэта нешта накшталт дыялогаў з нябачным ці нават няісным Іншым. Успаміны як фантазіі, як фантазм, як тое, чаго няма ў рэчаіснасці, але гэта можна прыдумаць, паверыць у яго, і яно стане сапраўдным. Заўважым, што псіхааналіз яшчэ не прыдумалі, як і дыялагічную канцэпцыю культуры. І для сучаснікаў гэта былі толькі нататкі падчас падарожжа.

Мемуары, ці ўспаміны, – цікавая форма, калі магчыма нешта непажаданае «забыць» ці выціснуць з памяці, а нешта больш станоўчае дадаць.

Так, у прадмове да *першай кнігі* Я. Тышкевіч піша, што з дзяцінства збірае і занатоўвае характэрныя факты, каб потым, сабраўшы іх разам, стварыць «некалькі здымкаў хатняга жыцця ў Літве»¹ [4, s. 1]. Практыка апісання звычайна закранае толькі вонкавыя аспекты і формы, у якіх праяўляюцца культурныя адметнасці. Фактычна гэта этнаграфічныя дзённікі, якія былі апрацаваны і прадстаўлены ў літаратурнай форме нататак падарожніка. Тэкст аздоблены малюнкамі аўтара, якія маюць дадатковую функцыю – гэта не другасны да зместу кнігі матэрыял, а спроба наяўнымі сродкамі перадаць адметнасці жыхароў Літвы. Аўтар рэфлексуе над працэсам стварэння гэтых візуальных вобразаў: «Малюючы іх, я паспрабаваў знайсці як мага больш дакладную, так бы мовіць, своеасаблівую форму пісьмовай фатаграфіі, якая б найбольш дакладна перадавала фізіяномію ад прыроды» [4, s. 2]. У той час у акадэмічным дыскурсе яшчэ не было ўяўлення пра візуальную рэпрэзентацыю, таму варта проста падкрэсліць цікавы літаратурны прыём, зрабіўшы славесны партрэт не адной нейкай асобы, а стварыўшы сукупны вобраз жыхароў тагачаснай Літвы. Тэкст этнаграфічных нататак разглядаецца як адчайная спроба захаваць і зафіксаваць «зыходзячую натуру», тыя практыкі і нормы, якія будуць зменены ці згублены. Фактычна Я. Тышкевіч вызначае звышзадачу для сабе як аўтара захаваць памяць пра «побытавае жыццё ў правінцыі, якая дала ім жыццё» [4, s. 2].

Магчымы схаваны сэнс гэтай незвычайнай задачы можна растлумачыць, калі звярнуць увагу на тое, калі і дзе яна была напісана: 4 сакавіка 1864 г. у Вільні. Літаральна за два тыдні да

---

¹ Тут і далей пераклад аўтара.

пакарання смерцю К. Каліноўскага. Калі ён быў ужо арыштаваны, паўстанне задушана, будучыня не ўяўлялася яснай і светлай. Шмат хто з удзельнікаў паўстання былі вымушаны з'ехаць і жыць пад чужымі імёнамі. Захаваць успаміны і вобразы краіны, якая змянілася і ўжо ніколі не будзе ранейшай.

У прадмове да *другой кнігі* Я. Тышкевіч прапануе ўявіць старога слугу, які застаўся ў сваім краі ў «былой разбуранай рэзідэнцыі яго гаспадароў, у палацы без дзвярэй і вокнаў...» [5, s. 1]. Ён цярпліва сустракае кожны год вясну, якая абавязкова надыходзіць, і «з нецярпеннем чакае адзіных гасцей вясной, ластаўку і бусла, ён рамантаваў іх гнёзды, бо яны ўсё яшчэ памяталі ягоных паноў, а на могілках пахаванні былых слуг гэтага дома, ад якіх толькі ён і застаўся, старанна ахоўваў і прыбіраў» [5, s. 2]. А калі былі іншыя наведвальнікі, то гатоў быў правесці «экскурсію» па наваколлі. Дзіўным чынам, але гэты вобраз могілак, як адзінага, што засталася ад былой велічы, вельмі пераклікаецца са знакамітым творам У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім», дзе падчас наведвання радавога склепу гучыць неўміручае: «Калісьці мы, напэўна, маглі быць вялікія, але не здолелі. Наша палітычнае быццё скончылася. У нас – толькі магілы. Толькі адны магілы, раскіданыя па гэтай зямлі» [1, с. 74]. Паміж Я. Тышкевічам і У. Караткевічам фактычна стагоддзе, але «ў мяне няма нічога, акрамя магіл» [1, с. 76]. Гэта гучыць актуальна і дазваляе сцвярджаць, што тэкст Я. Тышкевіча не толькі пра этнаграфічныя нататкі, але і пра адвечныя філасофскія пытанні ў дачыненні да жыцця, каштоўнасцей і будучыні, якія маюць своеасаблівае гучанне ў беларускім кантэксце.

Раздзел «Напамін» у выданні 1867 г. мае традыцыйную для падарожных нататак структуру – прыгоды падчас паездкі з Мінска ў Вільню. Але і тут Я. Тышкевіч знаходзіць месца і магчымасць для больш глыбокага разважання пра лёс і стан грамадства, для рэфлексію і культурныя нормы. Напамін – гэта напамін аб чым ці пра каго? Гэта магчыма трактаваць і як вынік працы падсвядомасці, як абарончы механізм нашай псіхікі, што выціскае адмоўныя ўспаміны, пакідаючы збольшага станоўчыя і перафарматоўваючы іх.

Сацыяльныя трансфармацыі закранаюць у першую чаргу буйныя гарады, а вёска па-ранейшаму застаецца сама сабой. На думку Я. Тышкевіча, «хто любіць вёску, той паважае сябе, таму што незалежнасць мае прыярытэт над усім, хто любіць вясковую, той шануе сумленнасць, праўду і нявіннасць, той шкадуе ўласнае дабро і дабро племені; так, той, хто любіць вёску мясцовасць, у асноўным павінен быць добрым чалавекам» [5, s. 5]. Добрым ці шчырым чалавекам – гэта можна зразумець, як чалавекам, не сапсаваным мадэрнізацыяй, урбанізацыяй і іншымі культурнымі трансфармацыямі, якія істотна змянілі штодзённыя практыкі. Аднак войны XIX ст. былі бясплітаснымі да ўсіх: «Вёскі па дарозе былі гаротныя, а месцы, дзе быў млын, царква і карчма, называліся гарадамі. Я думаў, едучы, пра падзеі вайны 1812 г.» [5, s. 21]. Мінула ўжо паўстагоддзя, а наступствы вайны 1812 г. па-ранейшаму былі вельмі адчувальнымі і балючымі. Цікава, як проста ўключаецца ў тэкст тлумачальная інфармацыя, што такое мястэчка і чым яно адрозніваецца ад іншых населеных пунктаў.

Падарожжа заўсёды прадстаўляе магчымасць задумацца пра ўласнае жыццё, бо яно можа быць цудоўнай метафарай жыцця, ці нават жыццё – метафарай падарожжа. Усё залежыць ад стаўлення да лёсу і пункта гледжання. «Шчаслівы той, хто ніколі не бачыць дрэнных успамінаў, хто асвяжае самыя дарагія пачуцці ў яго сэрцы. Ён яднае сувязі падзей, якія суправаджаюць усё жыццё і лепшыя часы <...> Ваша памяць, раздражнёная вашай прысутнасцю, асвяжае выявы, якія вы калісьці бачылі, і зноў губляе іх у тумане забыцця <...> Сёння напамін застаецца толькі, напамін, які ажыўляе тугу, але прыемныя пачуцці. Летуценцы, вы хацелі б падмануць сябе» [5, s. 48–49]. Я. Тышкевіч апісвае псіхалагічны механізм выціскання з памяці пэўных успамінаў і паказвае, якім чынам магчыма працаваць над захаваннем успамінаў пра значныя падзеі і пачуцці. Сёння гэта ўсё было б магчыма патлумачыць з дапамогай псіхааналітычных падыходаў, але ў XIX ст. пра гэта маглі толькі здагадацца.

Галоўны герой, ад імя якога пабудаваны наратыў «Успамінаў», сустракаецца з рознымі людзьмі ў часы свайго падарожжа. Адзін «жыў камфортна са сваімі братамі і сямейнікамі, не

шкадаваў выдаткаў на выхаванне сына, быў рады, што дзеці размаўлялі па-французску, як цырульнік, плакаў, слухаючы на святах фартэпіянная паланезы Агінскага» [5, s. 63]. Другі ўяўляў сабой «адну з тых палеглых галоў, на якіх у нашай краіне павінны былі ляжаць будучыня і шчасце наступнага пакалення. Шмат і доўга прамаўляў, аж страшна было слухаць» [5, s. 65]. Магчыма, гэта намёк на каланізаваных інтэлектуалаў, вельмі шкодных у дачыненні да нацыянальнай культуры. Фармальна яны свае, але выгадаваны на нормах і прыкладах іншых культур, цураюцца і адмаўляюцца свайго. І ў той жа час прадстаўнікі новых пакаленняў гатовы (прынамсі на словах) «рашуча вырашаць лёсы народаў і выводзіць будучыню з мінулага» [5, s. 66]. Як паказала гісторыя, у XX ст. было шмат спробаў будаваць і перабудаваць грамадства наноў, рашуча адмаўляючыся не толькі ад мінулага, але і ад разумення каштоўнасці чалавечага жыцця.

Адна з метафар жыцця – гэта падарожжа, сэнс якога не ў тым, каб дабрацца як мага хутчэй з пункта «А» ў пункт «Б», а непасрэдна ў працэсе. Цяжка палічыць, колькі мільёнаў чалавек праходзіла гэты шлях Мінск – Вільня, але далёка не ўсе спрабавалі ўбачыць у ім падарожжа ў прасторы і часе.

Такім чынам, варта адзначыць, што кнігі Я. Тышкевіча «Вобразы побытавага жыцця ў Літве» з’яўляюцца каштоўным дакументам эпохі, сведчаннем часу і пэўным дыягназам грамадству XIX ст. У іх з этнаграфічнай дакладнасцю разглядаюцца і апісваюцца жыхары Беларусі і Літвы тых часоў. Падарожжа з Мінска ў Вільню – гэта як падарожжа з дапамогай машыны часу. Успаміны і параўнанні, чаканні будучыні і спадзяванні на наступныя пакаленні, дакументальнае сведчанне ад сучаснікаў паўстання К. Каліноўскага – усё гэта можа быць знойдзена ў гэтых кнігах.

Зразумела, што далёка не ўсе магчымасці якаснай метадалогіі, у прыватнасці метаду аналізу дакументаў, былі выкарыстаны ў гэтым даследаванні. Тым не менш ёсць усе падставы меркаваць, што гэтыя кнігі яшчэ чакаюць сваіх даследчыкаў і перакладчыкаў.

---

1. Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім. Раман у дзвюх кнігах / У. Караткевіч. – Мінск : Юнацтва, 1995. – Т. 1. – 382 с.

2. Козлова, Н. Н. Методология анализа человеческих документов / Н. Н. Козлова // Социологические исследования. – 2004. – №. 1. – С. 14–26.

3. Bowen, G. A. Document analysis as a qualitative research method / G. A. Bowen // Qualitative research journal. – 2009. – Vol. 9, № 2. – P. 27–40.

4. Tyszkiewicz, E. Obrazy domowego pożycia na Litwie / E. Tyszkiewicz. – Warszawa : Skład główny w księgarni Michała Glücksbërga, 1865. – 180 s.

5. Tyszkiewicz, E. Obrazy domowego pożycia na Litwie. Poszet drugi / E. Tyszkiewicz. – Kraków : Wytłoczono u Władysława Jaworskiego, 1867. – 97 s.

Л. К. КУХТО,
М. М. САКАЛОЎСКАЯ

БЕАТА ТЫШКЕВІЧ – ЗОРКА СУСВЕТНАГА КІНЕМАТОГРАФА

Вядомаму літаратурнаму крытыку, публіцысту, пісьменніку XIX ст. Ф. Булгарыну (1789–1859), які нарадзіўся ў маёнтку Пырашава на Міншчыне, належыць наступнае выказванне: «Домашнее музицирование было настолько распространено в Беларуси, что практически в каждом шляхетском доме имелись в наличии музыкальные инструменты, исполнялась вокальная и инструментальная музыка, в каждом шляхетском доме занимаются музыкой. Почти каждая бедная шляхтяночка в то время играла на польской гитаре (с семью железными струнами), на арфе и даже на гусях, которые были тогда в большом употреблении» [1, с. 76].

Сучасныя беларускія мастацтвазнаўцы А. Л. Капілаў і А. І. Ахвердава таксама адзначаюць, што «любительским музицированием постоянно занимались в поместьях Буйницких, Нитославских и Корвин-Круковских на Витебщине; Стефановичей, Монюшек, Прозоров, Ельских, Рокицких, Завишей, Миладовских, Тышкевичей – на Минщине; Сапег, Тизенгаузов, Юндилов – на Гродненщине» [2, с. 11].

Даследаванне грамадска-палітычнай, навукова-творчай дзейнасці прадстаўнікоў графскай лініі Тышкевічаў дае падставу сцвярджаць, што іх рэзідэнцыя Лагойск на працягу некалькіх стагоддзяў з'яўлялася своеасаблівым музычным цэнтрам. Гас-